

URBS

Magyar Várostörténeti Évkönyv

HUNGARIAN YEARBOOK
OF URBAN HISTORY

UNGARISCHES JAHRBUCH
FÜR STADTGESCHICHTE

XIX.
2024–2025

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

KENYERES ISTVÁN
főszerkesztő

DEÁK ERNŐ, DOMINKOVITS PÉTER, GÉRA ELEONÓRA,
LENGYEL TÜNDE, MAJOROSSY JUDIT, PÁL JUDIT, TÓTH ÁRPÁD

SZERKESZTŐSÉG

CZOGH GÁBOR, CSÁKI TAMÁS, FLÓRA ÁGNES, GAYER VERONIKA, LUGOSI ANDRÁS,
LUKÁCS ANIKÓ, MÁTYÁS-RAUSCH PETRA, H. NÉMETH ISTVÁN, SIPOS ANDRÁS,
SZENDE KATALIN, SZÍVÓS ERIKA, TOMA KATALIN

Szerkesztőségi titkár: MÁTYÁS ZOLTÁN

Olvasószerkesztő: JUNG ESZTER

A szerkesztőség címe: Budapest Főváros Levéltára, H-1139 Budapest, Teve u. 3–5.
Tel.: (36-1-)298-7500 E-mail: urbs@bparchiv.hu Web: www.bparchiv.hu

Támogató:

Nemzeti
Kulturális
Alap

URBS

**MAGYAR
VÁROSTÖRTÉNETI
ÉVKÖNYV**

XIX.

**Budapest
2025**

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
--------------	---

Bácskai Vera várostörténeti díj	11
---------------------------------------	----

FŐVÁROSOK – FŐ VÁROSOK. AZ URALKODÓI SZÉKHELYEK ÉS FŐVÁROSOK SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSAI A KÁRPÁT- MEDENCÉBEN A KÖZÉPKORTÓL A MODERN KORIG

Mátyás-Rausch Petra: Új tartomány – új főváros? Habsburg várospolitika Erdélyben a 17. század elején (1602–1604)	15
---	----

Jeney-Tóth Annamária: Kolozsvár központi szerepkörei a Rákóczi fejedelmek idején	33
---	----

Tóth Árpád: A (részleges) fővárosi rangját veszített Pozsony Az elvándorlás dinamikája és társadalmi sajátosságai	47
--	----

Pilkhoffer Mónika: Városépítészet Bécsben és Budapesten a dualizmus korában. Mintakövetés és rivalizálás	89
---	----

Ignác Károly: Budapest környéke az első világháború alatt és után (1917–1922)	111
--	-----

FIATAL VÁROSTÖRTÉNÉSZEK KONFERENCIÁJA

Tóth Miklós: Az 1405. évi királyi kiváltságlevelek és a városi dekrétum	133
--	-----

György Árpád Botond: Válás (maros)vásárhelyi módra	159
--	-----

Kovács Dániel László: Hol élt a vármegyei elit? Kaposvár és Somogy vármegye kapcsolata, 1749–1836	177
--	-----

Kovács Kristóf: Muraszombat, a szlovénok városképű kisközsége. Várostörténet és polgárosodás 1919 nyaráig	201
--	-----

Németh Patrik: Romeltakarítás Budapesten az ostrom után (1945–1946. szeptember)	223
--	-----

MŰHELY

Jakab Réka – Tóth Árpád: Egy felső-ausztriai polgárcsalád megtelepedése, beilleszkedése és sikerei a születő nagyvárosban A Staffenbergerek száz éve Pesten, 1772–1878	247
---	-----

Szlavkovszky Mariann: A Krueg lányok öröksége. Családi értékek és hagyományok egy soproni polgárcsaládban	275
---	-----

RECENZÍÓK

ESZIK VERONIKA: <i>Fiume hosszú árnyéka. A városi modernizáció kritikája a 19. század második felében</i> Ismerteti: ORDASI ÁGNES	297
--	-----

ORDASI ÁGNES: <i>Társadalom és állam kapcsolata Fiumében a dualizmus korában. A magyar állami hatalomgyakorlás lehetőségei, eszközei és korlátai Fiumében</i> Ismerteti: ESZIK VERONIKA	305
--	-----

SZÍVÓS ERIKA: <i>Hétker, zsidónegyed, gettó, bulinegyed? A Belső-Erzsébetváros története a kezdetektől a 2000-es évekig</i> Ismerteti: DOMBI GÁBOR	310
---	-----

VERŐ-VALLÓ JUDIT: <i>Egyedül a nagyvárosban. Garzonotthonok és lakóik Budapesten a 19. század derekától az 1940-es évekig</i> Ismerteti: BARÁTH KATALIN	318
--	-----

Abstracts	323
-----------------	-----

Resümee	333
---------------	-----

Table of Contents	343
-------------------------	-----

Inhaltverzeichnis	347
-------------------------	-----

E számunk szerzői	351
-------------------------	-----

Hétker, zsidónegyed, gettó, bulinegyed?

A Belső-Erzsébetváros története a kezdetektől a 2000-es évekig

Budapest, 2022. Korall. (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 13.) 413 p.

Szívós Erika monográfiája egy városrész szeletének (társadalom)történetét tárja elénk. A kötet ambiciózus vállalkozás, amely Belső-Erzsébetváros sokrétű és ellentmondásos múltját kívánta feltárni kialakulásától napjainkig. Szívós Erika munkája nem csupán helytörténeti mű, hanem nagyszabású várostörténeti szintézis, amely a városnegyed mikrokozmoszának rajzát sok szempontú történeti, kultúrtörténeti színes folyamatokból, jelenségek leírásából, emlékekből és adatokból sűríti egységes szerkezetbe. E terület bemutatása érdekében a szerző nem bánik szűkmarkúan a forrásokkal, levéltári anyagok, korabeli sajtótermékek, irodalmi alkotások, városszociológiai tanulmányok, városvédő kiadványok, kerületi tanácsi dokumentumok és az oral history gyűjtések sokaságát felhasználva nyújt árnyalt képet a kerület egyik kisebb szektoráról.

A könyv erénye, hogy a helytörténetet a nagyobb történelmi folyamatokba ágyazza be. A szerző érzékletesen mutatja be, hogyan fonódik össze a Belső-Erzsébetváros sorsa Budapest fejlődésével, a modern urbanizációval és a magyar történelem meghatározó eseményeivel. A 18. századi kezdetektől indulva a dualizmus kori virágzás, a két világháború közötti időszak kihívásai, a gettó tragédiája, a szocializmus évei és a rendszerváltás utáni átalakulás mind mély nyomot hagytak a kerület arculatán és lakóinak életén. A szerző nagy figyelmet fordít az épületek, az ingatlanállomány sorsára, és a Madách sugárút meg nem valósult tervének történetével is rávilágít arra, hogy a városfejlesztési elképzelések miként befolyásolhatták volna a kerület sorsát.

A mű kiemelten tárgyalja Belső-Erzsébetváros társadalmi és kulturális sokszínűségét. Bemutatja a zsidók életét, a gettó borzalmait, a szórakozóhelyek és kávéházak pezsgő világát, valamint a kerületben élő különböző társadalmi csoportok együttélését. A könyv részletesen elemzi a zsidóság helyzetét és lehetőségeit a 18. század végétől az emancipációig, majd a zuhanás stációit 1956-ig. Tárgyalja Belső-Erzsébetváros társadalmának mobilitási lehetőségeit, iskolázottságát és foglalkozási struktúráit. Kitér a népességszám és vallásfelekezeti megoszlás változásaira, feltárja a hagyományhűség, a lakóhely- és névválasztás mögötti motivációkat. A szerző nem csupán a

zsidó lakosság történetét követi nyomon, hanem bemutatja a városnegyed etnikai, nyelvi, kulturális és felekezeti keveredését, az itt élő kispolgárok életét, a szórakozóhelyek és kávéházak világát, valamint a roma közösség megjelenését is.

A monográfia érdeme, hogy a szerző nem elégszik meg a száraz tények felsorolásával, hanem korabeli szépirodalmi és önéletrajzi ábrázolások segítségével igyekszik megragadni Belső-Erzsébetváros hangulatát és atmoszféráját. A helyi lakosok és az elszármazottak emlékei mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a kötet olvasmányos és átélhető legyen. A szocializmus kori Belső-Erzsébetváros nem az egyedisége miatt lehet érdekes a várostörténész számára, hanem épp ellenkezőleg: a negyed Pest belső kerületeinek jóformán összes tipikus fizikai és társadalmi problémáját megtestesítette. Az itt élők leginkább az informális „hét” vagy „hétker” elnevezést használták a városrészre, nem tettek különbséget Belső-Erzsébetváros és a kerület egyéb részei között, kifejezve ezzel azt, hogy a negyed a szocializmus idején átlagos bel-budapesti területté szürkült, ahol a hámló házfalak mögé rejtőzött a történelem.

A kötet második része az 1945 utáni városrész történetét, társadalmi átalakulását, lakossága kicserélődésének stációit, s emellett a kerület örök problémáját, a lakhatás, az épületállomány, az ingatlangazdálkodás örök tévútjait dolgozza fel. A szerző kritikusan tekint napjaink folyamataira, a turizmus kihívásaira és az arra adott válaszokra. E kérdés különösen aktuális, amikor a Belső-Erzsébetváros „bulinegyedként” él a köztudatban. Szívós Erika monográfiája segít megérteni, hogy ez a kép mennyire egyoldalúan leegyszerűsítő. A kerület múltja sokkal gazdagabb, s ezt a különlegességre vágyó, de csak méregdrága szórakozóhelyeket találó turisták tömegei is érzik, ahogy elveszve csellengenek a szűk utcákon. A szerző arra ösztönzi az olvasót, hogy ismerje meg Belső-Erzsébetváros valódi, rejtett, a tömegek és a szórakozóhelyek által naponta pusztított értékeit, emlékeit, és e rikító kettősség fényében gondolkodjon el a kerület jövőjéről. Ehhez adatokkal és komoly szempontokkal szolgál, amikor elemzi napjaink újabb folyamatait, a beköltözők nemzetiségi, az itt élők vallási mutatóit és az elköltözők indokait.

Szívós fontos, külön fejezetet érdemlő témaként veti fel az emlékezetpolitika és Belső-Erzsébetváros viszonyát. Bemutatja, hogyan változott a kerület múltjának megítélése a szocializmus évei alatt és a rendszerváltás után. A szocializmus idején a kerület zsidó múltját mély csend övezte, sőt a korszakban maga a zsidó szó is tabu volt, és csak akkor említették, amikor elkerülhetetlen volt. Bár a köznyelv mindennap használja a „zsidónegyed” és a „gettó” fogalmakat, ezek tartalma nem lett a kollektív emlékezet

része, csak közhellyé ferdült nyelvi formája, ugyanis sem a zsidókról – akik már alig lakják e városrészt –, sem a gettóról nem tud a nagyérdemű eleget, pontosabban közel semmit. A gettó történetét Belső-Erzsébetvárosban egyetlen kiállítás mutatja be a Dohány utcai zsinagóga alagsorában. Egy vállalkozó humorosnak tartja étterme Gettógulyás nevét, ami lehet, hogy nagyobb forgalmat generál számára, de emlékezve a gettóban éhenhaltakra – véleményem szerint – ízléstelen. Közhellyé vált az úgynevezett „pesti zsidó háromszög” emlegetése – amely három zsinagóga által meghatározott területet jelölne: a Rumbach, a Dohány, és a Kazinczy utcai közöttit. A ma itt élőknek sajnos fogalmuk sincs hány kisebb és nagyobb imahely, zsinagóga működött valaha e környéken. Nem véletlen tehát, hogy a kerületrészt zsidó öröksége kezelésének kérdése önálló fejezetet kapott a könyvben. Szívós elemzése kiváló kiindulópont lehet a zsidó múlt megismertetésének és bemutatásának kiteljesítésére, ha már a kerület vezetése nem kívánt élni az a lehetőséggel, amit az Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tár – közismert és szolgáltatásaihoz illően semmitmondó néven: Csányi5 – felállításával a kezébe kapott.

*

Szívós Erika e környék életének méltán elismert történésze, kutatója. Gyökerei ide kötik, s e könyv előtt komoly előtanulmányokat publikált Belső-Erzsébetváros központi tere, a Klauzál tér társadalmáról, történetéről is. A *Hétker* átfogó monográfia, amelynek célja, hogy témáját a lehető legteljesebb mélységben tárgyalja a források aprólékos elemzésével; az olvasó által jól követhető, részletesen tagolt felépítéssel. Iskolapéllda: úgy kell monográfiát írni, ahogy Szívós teszi, és így a mű Belső-Erzsébetváros egyfajta tudományos dokumentációja is, hiszen a könyv a későbbi kutatók kiindulópontja és hivatkozási alapja lesz. Ilyen volt korábban *A zsidó Budapest* című alapmű is, amely születésétől (1995) napjainkig a fővárosi, sőt a magyar zsidóság történetének emblematikus könyve, és amelyet az elmúlt harminc évben nem sikerült meghaladni. Szívós nem követte el azt az alapvető hibát, mint *A zsidó Budapest* szerzői, akik forrásjegyzetek nélkül bocsátották útjára művüket. Fejezetenként újrakezdődő számozású jegyzetei többszáz hivatkozást takarnak, s az irodalomjegyzéke önmagában 32 oldalra rúg. Teljesen természetes, hogy egy történész nem lehet minden szakterület tudora – ezért használja fel mások műveit –, de így elfordulhat, hogy azok téves megállapításait is magáévá teszi, vagy éppen az ezekre támaszkodva levont következtetései esetleg megkérdőjelezhetők. Az elmúlt 30 év alatt elvégzett történészi mun-

ka jóvoltából látható, hogy *A zsidó Budapest* több fejezete immár pontosítást, sőt jelentékeny átírást igényelne. Feltételezhetően a forrásul használt művek hiányosságaiból következik, hogy miközben Szívós Erika pontosan mutatja be a Terézvárosból a Lipótvárosba, majd a még későbbi villanegyedbe irányuló zsidó belső társadalmi mobilizációt, némiképp elfogult az az állítása, hogy a pesti zsidóság 1830-tól éppen a Belső-Erzsébetvárossal megegyező részen koncentrálódott volna (64. p.). Állítását Szívós maga is cáfolja (72. p.), és ezt térképen be is mutatja (73. p.): az Orczy-házat sarokpontnak tekintve a hajdani Terézvárosban legyezőszerűen telepedtek le a zsidók, tehát Belső-Erzsébetváros határa, a Király utca a 20. századig nem volt vízválasztó. A Két szerecsen (ma Paulay Ede) és emellett más, ma már nem létező utcák – amelyek az Andrássy út kiépítésével eltűntek – jelentős zsidó lakossággal és intézményekkel bírtak (itt volt például az első orthodox iskola, itt működött a mikveként is számontartott Miszetics fürdő). A valóságos vagy akár társadalmi választóvonal a Váci út és Károly körút volt.

A szerző helyesen állapítja meg, hogy a zsidóságon belül számtalan árnyalat létezett, de mégis több helyen pontatlanul fogalmaz. Így például a Dohány utcai zsinagóga nem volt „reformzsinagóga” attól, hogy kialakítása eltért a hagyományostól. A modernnek, a kongresszusi, tehát 1869-es alapon álló zsidóság nagyon távol állt attól a zsidó reformszellemtől, amelyet Magyarországon 1848-tól Einhorn Ignác, majd Einhorn Dávid képviselt Samuel Holdheim szellemi társaként. Az általuk vezetett reformzsidó közösség álláspontját a „modern” zsidók is határozottan visszautasították. (Az 1848-ban szerveződő Pest városi reformált izraeliták egyletét 1849-ben hivatalosan is elismerték, majd 1852 őszén, éppen a „modern” javaslatára mint szektát feloszlatták.)

Az igaz, hogy a 19. századi kongresszusi, később neológ névvel illetettek körében az asszimiláció és a szekularizáció előrehaladtával párhuzamosan egyre csökkent a hagyományos vallásgyakorlat intenzitása elsősorban a szombattartás és a kasrusz (kóserság) területén, de az akkori neológ vallásgyakorlatot a maihoz képest orthodoxnak vélnénk. Túlóan summás és nem elfogadható megállapítás azonban, hogy a szombattartás 1869 után csak az orthodoxiára korlátozódott volna. Ahogy az sem igaz, hogy a lipótvárosi zsidóság számára a Dohány zsinagóga könnyen megközelíthető lett volna: messze és a jelentős zsidó ünnepeken zsúfolt volt (az ülőhelyeket akkoriban pénzen megváltották, más ezeket nem foglalhatta el). Ezért is születtek később tervek egy lipótvárosi reprezentatív zsinagóga felépítésére. Goldziher Ignác pedig nem azért lakott a „gettó” mélyén lévő Holló utcában, mert bármilyen vallási meggyőződése erre hajtotta volna, hanem azért, mert a Pesti

Izraelita Hitközség mindenkori főtitkára ingyenes lakhatást kapott munkáltatójától, és a P.I.H. bérháza a Holló utcában állt. Ez volt az oka annak is, hogy Goldziher szomszédja Kohn Sámuel, a Dohány utcai zsinagóga egyik rabbija volt.

E terület nyelvi átalakulását egyirányú folyamatként ábrázolja a szerző, de érdemes lett volna kitérnie ennek hullámsására is. Felhozza, hogy a magyarul nem tudó Schwab Löw pesti rabbi felszólította híveit a magyar nyelv elsajátításának fontosságára (mellesleg 1840. április 19-én, három héttel a magyarító egyesület megalakulása előtt), de nem említi, hogy a P.I.H. hivatalosan csak húsz évvel később, 1860-tól tért át a magyar nyelv használatára intézményeiben. Schwab 1836-ban érkezett Pestre a csehországi Prosnitz városából. Községe elfogadta a német nyelvű prédikációt, sőt Schwab előző állomáshelyén már 1835-ben bevezette a zsinagógában rendezett – tehát a nem szabad ég alatti – esküvői szertartást is, 1851-ben orgonát állított az Orczy-házi Kultusztemplomban, tehát a magyar viszonyok között apró lépésekkel haladó reformernek volt tekinthető. A főtitkári székben Goldziher Ignác elődje, Barnay Ignác (eredetileg Braun Nátán) már a magyar nyelv birtokában érkezett Pestre a somogyi Toponárról, és a nagyvárosban tanult meg németül és latinul. Valójában ő volt a magyarosodás motorja a pesti zsidó községen belül, és a sors érdekes fintora, hogy fia, Barnay Lajos a németországi színjátszás legfőbb 19. századi személyisége, színház- és színész érdekképviselő-alapító lett, de már Ludwig néven. E fordulat játszódott le Hevesi Lajos újságíró esetében is, aki magyar zsurnalisztából lett a bécsi szecesszió németül publikáló meghatározó személyisége. Schwab Löw utóda, Meisel Farkas pesti rabbi (helyi tevékenysége: 1859–1867) még tiltakozott a magyar nyelv zsinagógái használata ellen, s így Kohn Sámuel csak 1866-ban választották meg magyar nyelvű hitszónoknak Pesten. E nyitás nem jelenti azt, amit a könyv szerzője forrás megjelölése nélkül állít, hogy a 19. század közepén a vagyonosabbak körében terjedt el előbb az irodalmi német, majd a magyar nyelv. Ez a váltás egy nemzedéken belül túl gyors lett volna. A németül prédikáló és a hitközség tevékenységét alapjaiban megújító Meisel rabbi halála után Svájcból Kohn Sámuel mellé német nyelvű rabbi (és történész) érkezett Mayer Kayserling személyében. Mindemellett, amikor az orthodoxok 1879-ben Munkácsról Szófér Chaim Fischlt Pestre hívták rabbinak, a pesti neológok harsány gúnnyal fogadták jiddis nyelvű bemutatkozását. Utóda, Koppel Reich tanult elődje hibájából, és 1890-ben német nyelven szólt közösségéhez az Orczy-házi zsinagógában. (A fővárosi statisztikák utoljára 1930-ban közölték az istentisztelet nyelvét, akkor a helyi orthodoxia a magyar mellett a németet is megjelölte, bár ez leginkább a jiddis használá-

tát fedte, és nem a hochdeutsch-ét.) Szívós a magyar nyelv áttörését Erzsébetvárosban 1890-re teszi, amikor a magyar nyelvet használók aránya meghaladta a 80%-ot (84%). E nézetét alátámasztja, hogy miután 1889. december 20-án leégett Pest német nyelvű, Gyapjú utcai színháza – éppen Adolf Sonnenthal, a belső-erzsébetvárosi születésű, magyar-osztrák-zsidó színész vendéjátéka előtt –, önálló német színház többé nem is létesült Pesten.

Érdekes, de teljesen valószerűtlen kép az is, ahogy „az ünnepeken imással (*tálsiz*) zsinagógába igyekvő férfiak sokaságá”-ról ír (92. p.), miközben az előző oldalon idézi az ugyanezen környéken gyerekeskedett Kóbor Tamás író visszaemlékezését: „a férfiak *imabatyukkal* a hónap alatt, melyen arannyal hímzett zsidó csillag díszlett [...] méltóságteljes lassúsággal lépdeltek.” Nos, az „imabatyu”-ban volt a tálesz.

A vallásosság Szívós által leírt hanyatlása jóval későbbi fejlemény, és nem csupán a Dohány utcai zsinagógát keresték fel a pesti neológok, amely az itt élő sok tízezer ember számára elég szűk lett volna, hanem a környék számtalan imatermét is. A századforduló zsidó ünnepein a sajtó hatalmas, imára igyekvő tömegről számolt be: ilyenkor nem érdemes a börzére menni, mert úgyszincs forgalom. Az állandó neológ zsinagógák mellett Budapesten például 1898-ban 86 pótimaházat nyitottak – ebből 25 egy-egy vallási imaegyesület terme volt, amelyet más időpontban csak a tagjai használtak –, és az orthodoxok az Orczy-házi templom mellett 25 ideiglenes pótimaházat létesítettek, hogy a vallásukat gyakorolni kívánó tömegek is zsinagógai közösséghez jussanak. 1901-ben a neológia – 12 zsinagóga és 46 imaegyesület mellett – 30 pótimaházat nyitott, az orthodoxok az Orczy-templomon túl 35-öt. A vallásosság megítélésével tehát érdemes különösen óvatosan bánni. Benoschofsky Ilona 1936-os – igaz, a budai zsidóság körében végzett – felmérése azt mutatja, hogy péntekenként az anyák 36, az apák 26%-a, a nagy ünnepeken viszont a szülők 71%-a jár templomba. A kóser háztartások aránya 40% volt, főleg ott, ahol a háztartást a nagymamák vezették. A szombatot 14% tartotta, de pénteken a családok 80%-a (!) gyűjtött gyertyát. Itt kell megjegyeznünk, hogy azon állítás is túl summás, hogy Budán az 1780-as évekig nem lakhattak zsidók: Mária Terézia 1746-ban tiltotta ki őket, és 1783-ban térhettek vissza.

Szerkesztői fáradságot jelez az, ahogy a szerző az Orczy-házról ír: a második emeletet 1825-ben (42. p.), és ugyanazt a második emeletet 1829-ben (61. p.) húzták az épületre, amelyről a szerző azt állítja, hogy két, egymás mellett álló épület 1795-ös egyesítésével jött létre. A dokumentumok szerint Orczy József 1795-ben vásárolta meg a háza mellett álló Angol Király fogadó épületeit, és a 18–19. század fordulója után induló, évekig tartó építkezé-

sek nyomán alakult ki a többudvaros, három kapuval rendelkező hatalmas, *kétemeletesre* épített bérház, amelynek 1937-ben, lebontásakor volt egy egyemeletes, rövid hátsó szárnya. A történeti szakirodalom általános és téves legendája, hogy az Orczy-ház csak 1829-ben lett kétemeletes, onnan eredeztethető, hogy 1829-ben megkezdődött a zsinagógák elhelyezésének vitája, 1830-ban az egyik régi, udvari épületszárnyban lévő úgynevezett német zsinagógára egy szintet ráhúzva kialakították a női karzatot, mellette pedig egy udvari háromszintes épületrész átalakításával egy belső kétszintes zsinagóga épült 1830-ban, a „moderne” Kultusztemploma. Az Orczy-ház utcai frontja már az 1820-as években is kétemeletes volt.

Szívós Erika nagy terjedelmű művén keresztül látható, hogy egy monográfia írása során milyen súlyos döntéseket kell meghozni: milyen forrást emeljen be, milyen kérdést tárgyaljon részletesebben a szerző ahhoz, hogy olvasója részletes tablót, széles áttekintést kapjon, de mégse öntse el őt az adatok, jelenségek árja. A mű szerzője határozott kézzel vágta szűkre néhány – általam fontosnak tekintett – téma kifejtését. A munka a társadalomtörténet szűkebb értelmezését tükrözi: többnyire inkább a Dob utca, Klauzál tér kisembereinek világát, Belső-Erzsébetváros alsóbb rétegeinek életét, körülményeit láthatjuk. Talán érdekes lett volna részletes összehasonlítást látni a főútvonalak és a mellékutcák lakóinak társadalmi különbségeiről. Bár szinte korról korra megismerjük e környék lakói egy részének foglalkozását, belátunk – főképp a Klauzál téren – az életükbe, nem kapunk elég tájékoztatást azokról a cégekről, vállalkozásokról, amelyek e környéken működve foglalkoztatták ezeket az embereket. Hiányzik a műből a környék 1945 előtti gazdaságtörténeti áttekintése, ami azért is fontos lett volna, mert az újkortól a zsidók elleni támadások mögött többek között a gazdaságban elfoglalt szerepük állt. Hasonlóan hiányzik az egyleti, egyesületi tevékenység, az iskolák, de a zsidó irányzatok helyi intézményeinek, központjainak bemutatása is. Noha az olvasó említés szintjén kap tájékoztatást, de a társadalmi átalakulások gazdasági mozgatórugóinak, illetve a változásokhoz történő alkalmazkodás mintázatainak részletes tárgyalása fontos lett volna e műben.

Bár itt teszem szóvá, ez mégsem a szerző hiányossága: általában véve súlyosan hiányzik a főváros és a kerületek részletes gazdaságtörténete, a pesti zsidók gazdaságtörténetéről nem is szólva. A magyar zsidóság történetével foglalkozó összefoglaló nagy és még nagyobb munkákban e szempont részint fel sem merült, vagy ha igen, akkor csak egy magasan álló réteg revü-szerű bemutatására korlátozódik. A zsidó kisipar, kiskereskedelem, a zsidó munkásság történetének feldolgozása máig elmaradt. Másképpen fogal-

mazva: alig tudunk valamit a magyar zsidóság túlnyomó többségének történetéről. E szempontból némiképp hiánypótló Szívós Erika könyve, hiszen épp e rétegekről tudunk meg nagyon fontos tényeket, azonban a környék gazdasági folyamatai továbbra is rejtve maradnak.

*

Szívós Erika monográfiája méltó módon mutatja be Belső-Erzsébetvárost. A kötet mindenkinek ajánlott, aki szeretné jobban megismerni Budapest egyik legizgalmasabb és legellentmondásosabb kerületét. E munka olvasása után Belső-Erzsébetváros már nem csupán „bulinegyedként” jelenhet meg a nem helybéli olvasó előtt, hanem sokszínű és összetett történelemmel rendelkező városrészként, amelynek emlékei és értékei megőrzésre, problémái megoldásra érdemesek. Szívós Erika könyvének ismerete éppen azért lenne alapvető fontosságú a kerület és Budapest jövőjéről gondolkodók és az időhúzás végén általában mélyebb helyismeret nélkül döntők számára, mert az átalakulás – amelynek az ívét láthatjuk e kötetben – súlyos veszélyeket is hordoz magában: a valódi értékek elvesztését, és helyettük egyfajta Potemkin-jelenséggént az idegenforgalmi „attrakciók” megjelenését, a kerület kiürülését. Hogy lehet-e valódi megújulás és „belkerületi reneszánsz”, arra a választ majd csak a jövő adja meg.

Dombi Gábor